

ДО ПИТАННЯ ПРО ПІДГРУНТЯ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

В. Д. БАРАН

Питання походження черняхівської культури поставлене першим її дослідником В. В. Хвойкою. Він зв'язував її в типологічному і етнічному відношенні з зарубинецькою культурою, а її носіїв вважав автохтонним населенням лісостепової частини Східної Європи *. Його підтримав М. Біляшівський, який, крім того, надавав важливого значення у формуванні черняхівської культури провінційно-римським впливам ². Автохтонність черняхівського населення визнавав О. О. Спіцин, польські вчені К. Гадачек і Т. Рейман та більшість радянських археологів ³.

Водночас концепція В. В. Хвойки мала своїх противників. Проти неї виступили німецькі дослідники (П. Рейнеке, Е. Бреннер, Е. Блюме та ін.), яких підтримали деякі польські вчені (В. Антонець, Ю. Костжевський). Останні зв'язували появу пам'яток черняхівського типу на території України з приходом населення з північно-західної Польщі, зокрема германських племен готів і гепідів ⁴.

Дискусія з питання походження черняхівської культури триває і сьогодні. З'являються концепції виникнення цієї культури на основі пізньоскіфських, сарматських і дако-фракійських старожитностей ⁵. В останні роки завдяки нагромадженню нових матеріалів першої половини I тисячоліття н. е. питання походження черняхівської культури поставлено на більш реальну основу. За підрахунками Є. В. Махно, на території України і Молдавії відомо близько 2500 пунктів, де виявлено матеріали черняхівського типу ⁶. На багатьох поселеннях і могильниках проведено широкі археологічні розкопки (Журавка, Ягнятин, Кам'янка, Успенка, Лука-Врублівецька, Бакота, Ріпнів-II, Бовшів-II, Черепин, Будешти та ін.). Матеріали, виявлені в межах СРСР, доповнюються даними нових досліджень пам'яток черняхівського типу на території Румунії й Польщі. Все це, а також значні досягнення в дослідженні пам'яток рубежу і перших століть нашої ери на території Південно-Східної і Центральної Європи збільшують можливості зіставлення всіх виявлених матеріалів, що є однією з необхідних умов вивчення підгрунтя черняхівських старожитностей.

Пам'ятки черняхівської культури займають значну територію від верхів'я Сіверського Дінця на сході до верхів'я Вісли на заході і від верхів'я правих приток Прип'яті на півночі до нижнього Дунаю на півдні (рис. 1).

На південному сході черняхівські пам'ятки межують із скіфо-сарматськими старожитностями, на півдні — з фракійськими і культурою карпатських курганів, на заході — з пшеворськими, на північному захо-

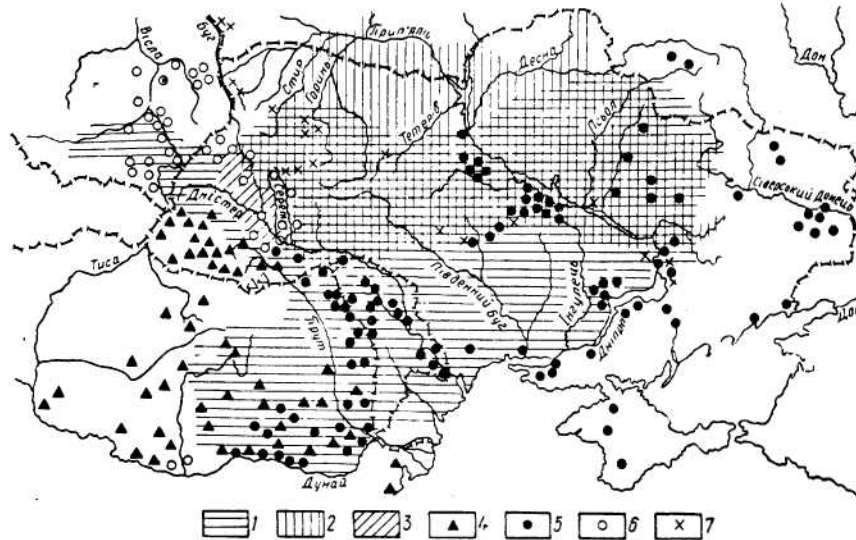

Рис. 1. Карта-схема поширення пам'яток першої половини I тисячоліття н. е. на території Південно-Східної Європи.

1 — територія поширення пам'яток черняхівської культури; 2 — територія поширення пам'яток зарубинецької культури; 3 — територія поширення пам'яток липицької культури у Верхньому Подністров'ї; 4 — фракійські пам'ятки; 5 — сарматські пам'ятки; 6 — пшеворські пам'ятки; 7 — пам'ятки і матеріали типу Дитиничі.

ді — з поморсько-мазовецькими, північному сході — з пізньозарубинецькими. У зонах стику черняхівської культури з сусідніми культурними спільнотами не завжди можна провести чітку межу між ними — пам'ятки суміжних культур вклинюються на територію одна одної. Крім того, спостерігається взаємопроникнення елементів сусідніх культур, а це при інтенсивних впливах провінційно-римської культури, які нівелюють місцеві особливості, приводить до того, що їх нерідко важко роз*різнити.

Сформувалась черняхівська культура на території, розташованій на північ і північний схід від римських провінцій. Ці області на рубежі і в перших віках нашої ери були зайняті на сході і південному сході сарматами, найбільш західні пам'ятки яких тепер відомі в Прикарпат-

ті (Ленківці, Киселів, Острівець); на півдні, між середнім Дністром і Прутом,— носіями пам'яток типу Поянешти—Лукашівка; на верхньому Дністрі—липицькою культурою; на південному заході, у верхів'ях Західного Бугу і Вісли,— пшеворською культурою; на півночі — зарубинецькою.

Питання про час виникнення черняхівської культури потребує ще серйозного вивчення. Найбільш обгрунтованою датою її виникнення нам видається рубіж II і III ст. н. е. При цьому слід враховувати, що не всі поселення черняхівського типу виникли одночасно. Відомі пам'ятки, початок яких відноситься до пізнішого часу, але їх датування не суперечить згаданій даті. Черняхівські пам'ятки, на яких виявлено предмети II ст. н. е. добре відомі. На верхньому Дністрі—це Черепинське поселення, де знайдено фрагменти червонолакового посуду типу *terra sigillata* і очковидну фібулу; Дем'янів II — де виявлено ранній тип підв'язної фібули, монету Адріана і кілька фрагментів посуду, характерних для липицької культури; Ремезівці і могильник в Псарах⁷; на середньому Дністрі — поселення в Незвиську і Макарівці. В Молдавії на ряді черняхівських поселень (Олонешти, Балцати, Будешти та ін.) виявлено амфори та інші предмети, які Е. А. Рікман на основі добре датованих аналогій відносить до II ст. н. е.⁸ На південному сході Української РСР ранні черняхівські пам'ятки відомі в Ломоватому I і Грушівці⁹; Каборзі, Коблеві і Вітокрівці — у Причорномор'ї. На останніх відкрито поховання з чітко вираженими сарматськими рисами.

Складається враження, що найраніші пам'ятки черняхівської культури розташовані у південних і південно-західних районах України, а також у Молдавії. Слід відзначити важливе, на нашу думку, явище, яке спостерігалось нами під час дослідження поселення I—III ст. н. е. поблизу с. Ремезівці Золочівського району Львівської області. На цьому поселенні виявлено житла і господарські ями, в керамічних комплексах яких поєднувались липицькі і зарубинецькі елементи з вкрапленням поодиноких пшеворських черепків. Крім того, на цьому місці відкрито одне житло і яму, керамічний матеріал яких характеризується рисами, притаманними черняхівській культурі. Крім цих двох об'єктів, на Ремезівському поселенні, яке досліджувалось В. М. Цигиликом кілька років підряд, окремого шару черняхівської культури не було відкрито.

При дослідженні поселення в Макарівці Кельменецького району Чернівецької області на середньому Дністрі відкрито залишки об'єктів з матеріалами типу Лукашівки, що датуються очковидною фібулою, і кілька об'єктів черняхівського типу.

На поселеннях в Ремезівцях і Макарівці простежується зародження тих елементів, які в подальшому, в процесі розвитку оформляються в нову культуру.

Вивчаючи матеріали найраніших черняхівських пам'яток, не можна не помітити певної закономірності: у цих пам'ятках наявні елементи, властиві культурам, що займали цю територію в попередній час. У під-

грунті поселень верхнього Дністра і Південно-Західної Волині лежать нашарування з керамікою липицької, пшеворської і зарубинецької культур (Черепин, Ремезівці, Незвисько, Дем'янів II); на Дніпровському Лівобережжі і в Причорномор'ї виразно проявляються пізньоскіфські і сарматські риси, які найкраще помітні в похоронному обряді (трупопокладення в ямах із заплічками і підбоями), на території Молдавії — сарматські і фракійські риси. В північній частині території черняхівської культури між середнім Дніпром і верхнім Дністром помітні зарубинецькі елементи як в похоронному обряді, так і в ліпному посуді, у межиріччі Західного Бугу і Вісли — пшеворські.

Слід зазначити, що елементи, які в одних районах простежуються в поховальному обряді, в інших — у ліпному посуді або житловому будівництві, не згасають у черняхівській культурі і в період її розквіту. Більше того, вони нерідко поширюються в черняхівському середовищі далеко за межі району свого виникнення. Як показала Н. М. Кравченко, окремі риси поховального обряду, характерні для дако-гетів на Дністрі, спостерігаються пізніше в Середньому Подніпров'ї, Надпоріжжі і навіть у Дніпровському Лівобережжі (Маслове, Лохвиця, Гаврилівка, Кам'янка). Далеко на півдні відомі поховання з рисами, властивими зарубинецьким пам'яткам (Волоське, Острівець)¹⁰. Те саме можна сказати і про пшеворські елементи. Але найбільше поширення в черняхівській культурі мають елементи, пов'язані із східним скіфо-сарматським світом. Вони спостерігаються не тільки на багатьох пам'ятках Дніпровського Лівобережжя, Причорномор'я, Молдавії, а відомі й на Правобережжі Дніпра, на верхньому Дністрі і Горині (Псари, Бережанка). Це не раз відзначалося археологами, а останнім часом їх стали виділяти ще більш впевнено.

Таким чином, аналіз пам'яток черняхівської культури дає можливість встановити наявність у ній багатьох рис, притаманних попереднім культурам, що займали цю територію в раніший час. З іншого боку, комплексне порівняння пам'яток черняхівської культури з пам'ятками кожної із згаданих культур рубежу і перших століть нашої ери дає підставу вважати, що окремо ні одна з них не могла стати основою останньої. Це стосується не тільки скіфо-сарматських старожитностей, а й пам'яток липицької, пшеворської, зарубинецької культур. Тому спроби дослідників, які намагались довести, що черняхівська культура є простим продовженням липицької, пшеворської, зарубинецької або пізньоскіфської культури, виявилися невдалими. Питання про співвідношення пам'яток черняхівської і липицької культур у Верхньому Подністров'ї, де вони змінюють одна одну, вже у свій час нами ставилось¹¹.

Комплексне порівняння пам'яток цих культур показало, що їх не можна розглядати лише як два хронологічно різні етапи розвитку однієї й тієї самої культури, як це пробувала довести М. А. Тиханова та деякі інші дослідники¹².

Картографування пам'яток липицької культури вказує, що вони займають лише невелику територію у верхів'ях Дністра, на якій сформувалась пізніше черняхівська культура. На північному заході липицькі пам'ятки доходять до Львова, на півночі — у верхів'я Золотої Липи, на сході — до м. Заліщиків Тернопільської області, а на півдні, незначно переходять лінію Дністра. Матеріал липицьких і черняхівських пам'яток не допускає сумніву в тому, що перед нами дві різні культури із своїми, властивими лише їм рисами керамічного комплексу, житлобудівництва і поховального ритуалу. Такої думки дотримувався К. Гадачек ще в 1912 р., так у 30-х роках трактував їх М. Ю. Смішко, так після певних коливань він розглядає їх тепер.

Не можна вважати повністю вдалою спробу румунського археолога Г. Діакону пояснити складання черняхівської культури шляхом злиття культури Липиця з культурою Пшеворськ. Пам'ятки цих культур залишили різні за своїм походженням і етнічною належністю племена.

Природно, що в районах стику липицьких і пшеворських груп населення у Верхньому Подністров'ї простежено взаємне проникнення елементів обох культур. Проте це в ніякій мірі не свідчить про їх злиття і не вирішує проблеми походження черняхівської культури, оскільки не висчерпує усіх тих компонентів, з яких вона складається.

Г. Ф. Нікітіна, вивчаючи ліпний посуд черняхівської культури, дійшла висновку, що багато форм останньої знаходить аналогії в пшеворській кераміці. З цього вона робить висновок, що «становлення і формування цієї культури у лісостеповій смузі Північного Причорномор'я відбулося в результаті переселення на цю територію значних мас населення з території Повіслення, в основному тілемен пшеворської культури»¹³. Такої думки дотримується і В. В. Кропоткін¹⁴.

Справді, у перші століття нашої ери окремі групи пшеворського населення проходять з Повіслення у верхів'я Дністра і по його лівих притоках — Золотій Липі, Стрипі, Серету і Збручу — просуваються вниз на південний схід до північних кордонів Римської імперії. На шляху переходу цих племен залишались окремі поховання або невеликі групи їх (до семи поховань в одному місці), переважно озброєних воїнів, з інвентарем, характерним для пшеворської культури. Ці поховання розкидані серед пам'яток липицької культури, а у двох випадках (Звенигород, Болотне) вони виявлені на липицьких могильниках. М. Ю. Смішко вважає, що ці поховання є свідцтвом просування в I—II ст. н. е. пшеворських військових загонів і груп через Верхнє Подністров'я в Семиграддя, де з'являються аналогічні пам'ятки. У більш східних районах України ранні пшеворські пам'ятки (I—II ст. н. е.) не відомі. Найхарактерніші риси цієї культури у межах території України — це поховання в урні, що супроводяться, як правило, предметами озброєння; кераміка ліпна, пролощена, представлена в основному ребристими мисками, а також іншими формами з гострим профілюванням бочків. Для черняхівських пам'яток цієї території згадані риси не характерні.

Друга хвиля переселення, яка приносить з собою елементи пшеворської культури, зв'язана з появою на схід від Вісли германського населення, що залишило пам'ятки типу Дитиничі—Трішин. Ці пам'ятки знаходять тепер на Поліссі і Волині.

Могильники другої чверті I тисячоліття, на яких виявлено гото-гепідські і пшеворські поховання, відкрито і в Подністров'ї, і на Південному Бузі (Компанійці, Косанове, Рижівка, Журівка). Очевидно, частина пшеворського населення була втягнута в процес переселення гото-гепідів із Нижнього Повіслення в Північне Причорномор'я.

Справді, багато форм ліпного посуду, характерного для таких пам'яток, як Липесівка, для певних груп поховань в Раківці Чеснівському, Косанові, Рижівці, Журовці та ін., має аналогії в кераміці пам'яток пшеворської культури на території Польщі. В цьому можна погодитись з Г. Ф. Нікітіною і В. В. Кропоткіним. Але ж вони не є пам'ятками черняхівської культури. Зараз ці пам'ятки справедливо виділяються в окремому етнокультурну групу, зв'язану з поморсько-мазовецькою культурою Нижнього Повіслення.

Якщо виключити згадані пам'ятки з черняхівської культури, то більшість аналогій, наведених Г. Ф. Нікітіною в її дослідженні для обґрунтування типологічних зв'язків ліпної кераміки черняхівської і пшеворської культур, відпаде. Якщо врахувати також суттєві відмінності в поховальному ритуалі, наявність зброї в похованнях пшеворської культури і повну відсутність її в похованнях черняхівської культури, то логічно відпадає і висновок про складання черняхівської культури в результаті переселення пшеворського населення з території Польщі на Україну. Відкидає цей висновок і цілковита відмінність пізньопшеворських пам'яток з території Польщі від пам'яток черняхівського типу, хоч в їх синхронності ніхто не сумнівається. Водночас слід відзначити, що на Верхньому Подністров'ї деякі речі пшеворської культури (кераміка, вироби з металу) знайдено на поселеннях черняхівської культури — в Черепині і Незвиську. На цих же поселеннях виявлено і деякі зарубинецькі матеріали.

Останнім часом у верхів'ях Західного Бугу проведено розвідки на поселенні перших століть нашої ери в с. Підберізіці Пустомитівського району Львівської області. Виявлений матеріал має аналогії серед пам'яток пшеворської культури, зокрема на поселеннях. З другого боку, житлові споруди напівземлянкового типу, ряд форм ліпної кераміки цього поселення близькі до ліпного посуду черняхівських пам'яток Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя. Поки що важко визначити вагомість пшеворського компонента в черняхівській культурі згаданого регіону, але з його наявністю слід рахуватися.

А що дає порівняльне вивчення пам'яток черняхівського типу, зокрема поселень з заглибленими житлами, у межиріччі Дністра й Дніпра і пам'яток зарубинецької культури? Якщо зіставити карту поширення зарубинецьких пам'яток і матеріалів з картою черняхівської культури,

то видно, що вони збігаються на значній території (рис. 1). Обидві групи пам'яток мають заглиблені житла, близьку за фактурою і формами ліпну кухонну кераміку.

Н. М. Кравченко, вивчаючи могильники черняхівської і зарубинецької культур, дійшла висновку, що у північній частині пам'яток черняхівської культури, де вони перекривають одна одну, захоронення черняхівської культури з трупоспаленням повторюють цей обряд зарубинецького населення¹⁵. Особливо близька ліпна кухонна кераміка черняхівських і пізньозарубинецьких пам'яток, які у Верхньому Подніпров'ї виділяються в окрему територіальну групу¹⁶, зокрема ті форми, які пізніше знаходять своє типологічне продовження у слов'янському посуді VI—VII ст.

Проте зарубинецькі пам'ятки мають багато своїх особливостей і самі по собі не можуть вважатися основою, на якій утворилася черняхівська культура. Вони також є одним з її компонентів. Концепція В. В. Хвойки, який вважав, що черняхівці є прямими потомками зарубинецьких племен, при строгій перевірці фактів виявилась помилковою. Це визнають багато археологів¹⁷.

У такій же мірі, а можливо, і з більшими підставами можна виключати пізньоскіфське та сарматське населення як прямих і єдиних предків черняхівських племен, хоч певні елементи їх культури в черняхівських старожитностях, безперечно, простежуються.

Поки що ми не торкались пам'яток поморсько-мазовецької культури та їх відношення до черняхівських старожитностей, і ось з яких причин. Усі згадані старожитності — скіфо-сарматські, зарубинецькі і пшеворські — не тільки сусідили з черняхівськими, а й були їх попередниками в певних районах поширення. Вони можуть розглядатися якоюсь мірою як субстратні явища. На відміну від них поморсько-мазовецькі пам'ятки з'явилися на Волині, тобто на північній межі черняхівської культури, не раніше початку другої чверті I тисячоліття н. е., отже, вони синхронні черняхівським старожитностям у цьому районі. Синхронність засвідчена матеріалами могильників у Дитиничах, Машеві, Любомлі, а також поселення в Леписівці, які датуються підв'язними фібулами та іншими предметами III—IV ст. н. е., хоч за матеріалом, особливо ліпним посудом, поморсько-мазовецькі пам'ятки являють собою відмінну культурну групу. Це підтверджується на такому прикладі.

У 1972 р. автор цієї статті та В. К. Воляник провели розкопки на двох пунктах у верхів'ї р. Горині — Борсуках і Бережанці, віддалених один від одного на 6 км. На поселенні поблизу с. Борсуки, розташованому на лівому високому березі Горині, відкрито залишки жител, господарських ям і вогнищ з великою кількістю ліпної кераміки та іншими предметами, характерними для поморсько-мазовецької культури. Гончарний посуд, звичайний для цього району в пізньоримський час, у Борсуках становить меншу частину кераміки. Поселення датується III—IV ст. н. е.

Зовсім інша картина відкрилась при дослідженні поселення і могильника в с. Бережанці. Вони розташовані над безіменним потічком — правою притокою р. Горині. На поселенні відкрито залишки невеликих наземних жител, при розчистці яких зібрано тільки гончарну кераміку характерних черняхівських форм. Ліпного посуду тут не виявлено. На могильнику досліджено шість трупопокладень і три трупоспалення. Поховальний інвентар складається лише з гончарних посудин, фібул та ін-

Рис. 2. Знахідки із поховань могильника черняхівської культури в с. Бережанка.

ших речей, типових для черняхівських могильників. Привертає увагу поховання з трупопокладенням в ямі з підбоем, намисто та інші елементи, що нагадують сарматський поховальний обряд. Незважаючи на те, що поселення в Борсуках та поселення і могильник в Бережанці синхронні, за характером матеріалу вони зовсім відмінні. Зокрема, у Бережанці відсутній ліпний посуд, такий характерний для пам'яток поморсько-мазовецької культури на Волині. Крім того, в жодному могильнику поморсько-мазовецької культури на Волині не виявлено поховань з трупопокладенням. Відомий могильник цієї культури III—IV ст. н. е. в с. Дитиничах, який можна вважати еталоном для території Волині, складається виключно з трупоспалень¹⁸. В його керамічному комплексі ліпні посудини становлять понад 90% всієї кераміки. В усіх розкопаних похованнях знайдено лише три гончарні посудини, які вдалося рекон-

отруювати. Такий самий характер мають поховання і керамічний матеріал могильників у Любомлі і Машеві.

Таким чином, перед нами приклад стику двох синхронних, але різних за своїм характером культур: черняхівської, в якій явно переважають південні риси, і поморсько-мазовецької . з північно-західними рисами. Поширюючись, перша з південного сходу, друга з північного заходу, вони йшли назустріч одна одній. Приблизно у верхів'ях правих приток Прип'яті між ними проходила межа із значними зигзагами і, очевидно, досить відносна. Одну з ділянок цієї межі вдалось визначити в процесі досліджень згаданих пам'яток на верхній Горині¹⁹.

Особливості пам'яток поморсько-мазовецької культури на Волині виступають ще більш рельєфно, якщо порівняти їх з черняхівськими пам'ятками сусідніх з Волинню районів Верхнього Подністров'я. Великі наземні житла, відомі з Липесівки, і ліпний посуд з іксовидними ручками з Дитинич не знаходять ніяких аналогій на синхронних пам'ятках згаданої території. Для останніх характерні заглиблені житла і поряд з гончарним ліпний посуд без ручок, гудзків і, як правило, не орнаментований.

У світлі викладеного ми не можемо погодитись з Ю. В. Кухаренком, який в останні роки зробив спробу пов'язати походження черняхівської культури з поширенням на Волинському Поліссі поморсько-мазовецьких старожитностей, носіями яких були, очевидно, готські або готсько-гепідські племена²⁰. Просуваючись з Нижнього Повіслення у Північне Причорномор'я, ці племена у другій чверті I тисячоліття з'являються на Поліссі, де їх перебування засвідчено багатьма могильниками, а також поселеннями (Дитиничі, Машів, Любомль, Липесівка, Борсуки та ін.). Звідси вони вклинюються на територію черняхівської культури, що, як це було показано вище, на час їх приходу на Волинь вже існувала. Археологічні сліди цього переселення, які ведуть через Полісся і Волинь у межиріччя Дніпра і Південного Бугу і на південь, простежуються досить виразно. Вони відзначені похованнями з трупоспаленням на могильниках в Раківці Чеснівському, Касанові, Рижівці, Журавці, Компанійцях та ін. з характерним для північно-західних культур інвентарем.

Зрозуміло, що зв'язки між черняхівським населенням і носіями пам'яток поморсько-мазовецької культури, незалежно від їх характеру — воєнного чи мирного, не могли не залишити певних слідів у матеріальній культурі обох груп населення. В черняхівських старожитностях з'являються деякі північно-західні елементи, головним чином в наборі прикрас. Це кістяні пірамідальні підвіски, прикрашені очковидним орнаментом, відеркоподібні підвіски та деякі інші вироби із металу, янтарні вироби. У свою чергу, пам'ятки типу Дитиничі набувають деяких рис, властивих культурам провінційно-римської периферії.

Більш відчутні зміни в матеріальній культурі готів спостерігаються вже у Північному Причорномор'ї, коли вони жили у сусідстві з сарматами і залишками пізньоскіфського населення під безпосереднім впливом

Рис. 3. Матеріали із поховань могильника в с Дитиничі.

високорозвинутої провінційно-римської культури. На нашу думку, могильники в Коблеві, Каборзі і Вікторівці відбивають процеси змішування степових племен з північно-західним прийшлим населенням.

Все це свідчить про взаємозв'язки двох різних синхронних культур. Пов'язувати виникнення черняхівських старожитностей лише з пересе-

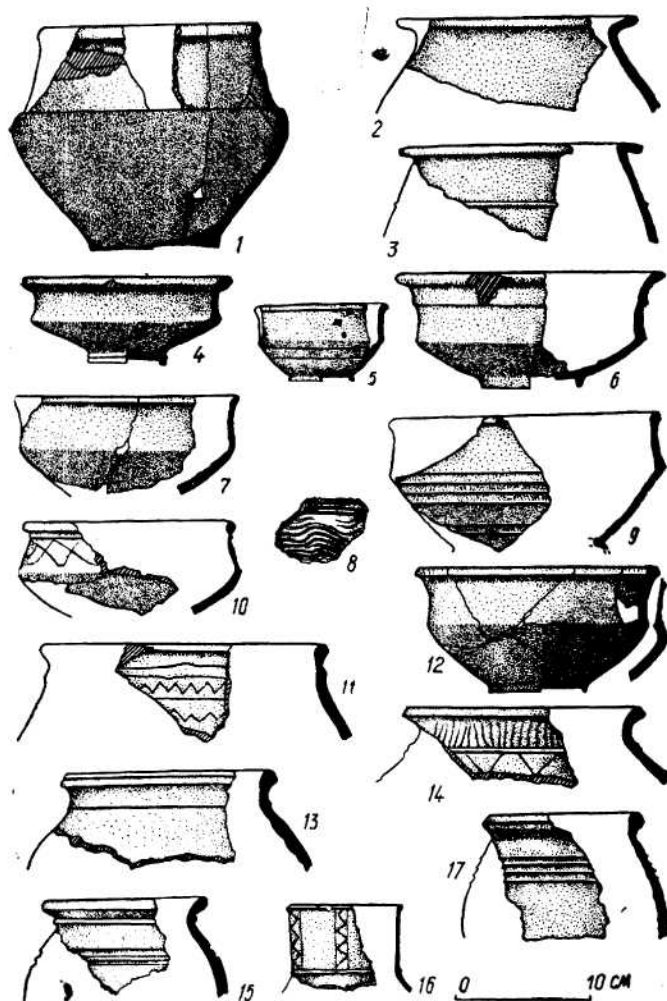

Рис. 4. Гончарний посуд із поселення черняхівської культури Бовшів II (1—16).

ленням у Північне Причорномор'я готів-гепідів у другій чверті I тисячоліття н. е. чи ставити знак рівності між носіями черняхівської культури і готами, як це робить і зараз Й. Вернер, — це значить глибоко помилятися. Цьому суперечать всі викладені нами факти, що свідчать про те, що черняхівська культура, у синкретичності якої не можна сумніватися, формувалася насамперед на основі ряду місцевих культур — скіфо-сарматської, дако-гетської, зарубинецької, пшеворської. Зараз важко

Рис. 5. Ліпний посуд із поселення черняхівської культури Бовшів II (1-8).

розкрити характер взаємозв'язків і процесів їх інтеграції. Але про те, що такі процеси відбувалися, свідчать різноманітність поховальних обрядів на черняхівських могильниках (трупоспалення і трупопокладення), коріння яких ведуть до попередніх культур, різні прийоми житлобудівництва і наявність елементів різних культур у матеріальній культурі черняхівського населення. Ці процеси проходили під сильним і постійним впливом провінційно-римської культури, що не тільки визначила ті характерні риси черняхівських старожитностей, які притаманні всім культурам римської периферії, а й настільки щільно перекрила місцеві

етнографічні особливості, що виявити їх дуже важко. П. М. Третьяков, В. В. Седов та інші дослідники вважають, що носії черняхівської культури включали в себе різні етнічні групи, що перебували в процесі інтеграції, який так і не завершився. З цим висновком можна погодитися, маючи на увазі, що черняхівська культура формувалась насамперед як соціально-економічна спільність Південно-Східної Європи.

Навала гуннів у другій половині IV ст. припинила розвиток цих процесів. Але вона не в однаковій мірі зачепила всі області черняхівської культури. Потерпіли її південно-східні та південні райони, де багато черняхівських поселень було знищено. Північні й північно-західні райони черняхівської культури лишилися у стороні від цих трагічних подій: Але при цьому порушилися традиційні зв'язки черняхівського населення з півднем. Занепали провінційно-римські виробничі центри, вийшов з вжитку кружальний посуд, припинився римський імпорт. Все це, а також посилення зв'язків з північними пізньозарубинецькими племенами, які почали своє просування на південь, поступово змінило характер матеріальної культури. В V — на початку VI ст. н. е. на окресленій території між Дніпром і верхньою Віслою ми вже знаємо поселення з заглибленими житлами і характерною ліпною керамікою, які ні у кого не викликають сумніву в тому, що вони належать слов'янам. Ці старожитності поступово поширюються на південь і захід, займаючи значну територію Європи — до Подунав'я і межиріччя Ельби і Заали.

Порівняльне вивчення слов'янських пам'яток V—VI ст. і більш ранніх культур Східної і Центральної Європи показало, що вони найближчі до пізньозарубинецьких старожитностей, а також мають типологічні зв'язки з групою пам'яток черняхівської культури (Черепин, Бовшів II, Ріпнів, Журівка та ін.) і пшеворськими пам'ятками, які займають південно-східні райони Польщі. Елементи згаданих культур досить виразно простежуються як у деяких особливостях поховального обряду і житлового будівництва слов'ян в третій чверті I тисячоліття н. е., так і в керамічних комплексах.

Таким чином, лише частина черняхівських старожитностей продовжує свій розвиток в ранньосередньовічній культурі слов'ян. Ряд черняхівських компонентів згасає, оскільки значна частина населення, що брала участь у формуванні черняхівської культури, під натиском гуннів відходить на південь і захід.

ПРИМІТКИ

¹ В. В. Хвойка. Поля погребений в Среднем Поднепровье.— ЗРАО, т. XII, вып. 1-2, СПб, 1901, стор. 172—190.

² Н. Беяшевский. Поля погребальных урн.— Археологическая летопись Южной России. СПб., 1904, стор. 1—2.

³ А. А. Спицин. Поля погребальных урн.— СА, 1948, стор. 53—70; T. Rejman. Problem ceramiki siwej na kole toczoney na tle odkryć w górnym dorzeczu Wisły.— Wiadomości archeologiczne, t. XIV, Warszawa. "1936, стор. 147—173; Б. А. Рыбаков.

- Ремесло Древней Руси. М., 1948, стор. 46—71; його ж. Славяне в Европе в эпоху крушення рабовладельчого строя.— Очерки истории СССР III—IX вв. М., 1958, стор. 30—52; П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена. Л., 1953, стор. 143—184; М. Ю. Смішко. Дослідження пам'яток культури полів поховань в західних областях УРСР.—Археологія, т. II, К., 1948, стор. 365—378; Г. Б. Федоров. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н. э.— МИА, № 89, М., 1960, стор. 159—172; Э. А. Сымонович. Племена Поднепровья в первой половине I тысячелетия н. э. Автореферат докторской диссертации. М., 1971, стор. 1 і наступні.
- ⁴ М. Ю. Смішко. Відносно концепції про германську належність культури полів поховань.— МДАПВ. К., 1961, стор. 59—76; П. Н. Третьяков. У истоков древнерусской народности. Л., 1970, стор. 48.
- ⁵ Ю. В. Кухаренко. Экономический строй и быт восточных славян в первой половине I тысячелетия.— Очерки Истории СССР III—IX вв., стор. 64.
- ⁶ Е. В. Махно. Об основных задачах картографирования Черняховской культуры в связи с выделением локальных вариантов.— КСИА АН СССР, вып. 121. М., 1970, стор. 60—61.
- ⁷ В. Д. Баран. Поселення перших століть нашої ери біля с. Черепин. К., 1961^А стор. 75—76.
- ⁸ Э. А. Рикман. Вопрос датировки импортных вещей в памятниках племен черняховской культуры днестровско-прутского междуречья.— СА, 1972, № 4, стор. 94—100, табл. 3.
- ⁹ Э. А. Сымонович. Поселения культуры полей погребений в районе города Никополя.—МИА, № 139. М., 1967, стор. 74—75.
- ¹⁰ Н. М. Краченко. К вопросу о происхождении некоторых типов обряда трупосожжения на Черняховских могильниках.— КСИА АН СССР, вып. 121. М., 1970, рис. 15, карта.
- ¹¹ В. Д. Баран. Поселення перших століть нашої ери біля с. Черепин, стор. 93—98.
- ¹² М. А. Тиханова. О локальных вариантах Черняховской культуры.— СА, 1957, № 4, стор. 179.
- ¹³ Г. Ф. Никитина. Население лесостепной полосы Восточной Европы в первой половине I тысячелетия н. э. (Проблема происхождения Черняховской культуры). Автореферат кандидатской диссертации. М., 1965, стор. 11—16.
- ¹⁴ В. В. Кропоткин. Черняховская культура и римская империя.— I Międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej, t. II, стор. 283—284.
- ¹⁵ Н. М. Кравченко. Вказ. праця, стор. 44—51.
- ¹⁶ П. Н. Третьяков. Некоторые итоги изучения раннеславянских древностей.— КСИА АН СССР, № 118. М., 1969, стор. 20—31.
- ¹⁷ А. Н. Третьяков. У истоков древнерусской народности. Л., 1970, стор. 43—46.
- ¹⁸ М. Ю. Смішко, І. К. Свешніков. Могильник III—IV ст. у с. Дитиничі Ровенської області.—МДАПВ, вип. 3. К., 1961, стор. 89—114.
- ¹⁹ В. К. Волыник. Могильник черняхівської культури у верхів'ях р. Горинь.— Археологія, вип. 13. К., 1974, стор. 65—79.
- ²⁰ Ю. В. Кухаренко. Волынская группа полей погребений и проблема так называемой гото-гепидской культуры.—КСИА АН СССР, вып. 121. М., 1970, стор. 57—58.